

UŞAK İLİ, EŞME İLÇESİ, TAKMAK KÖYÜ KİLİMLERİ

ÜLKÜ ERDOĞAN - KÜÇÜK KURT*

Takmak, Ege bölgesinde Uşak ilinin Eşme ilçesine bağlı bir köydür. Yaklaşık olarak 1815 tarihinde kurulmuştur. Uzun bir süre ilçelik yapmıştır. Elvanlar'dan demiryolu geçmesi ve Takmak'ın demiryoluna uzak kalması sebebiyle, Kaymakam Vakkas Ferit tarafından 1934 yılında şimdiki yerine kaymakamlık olarak taşınmış ve Eşme burada gelişmiştir. Bu olaylar sonucunda Takmak köyü olarak kalmıştır.

Takmak köyü 250 hane ve 87 nüfusa sahiptir. Köyün ekonomisi tarım ve hayvancılığı dayanır. Köyün bir kısmı yurtdışında çalışmaktadır. Kilimi, köyün büyük bir çoğunluğu sadece çeyizlik amacıyla dokumaktadır. Ticarî amaçla dokuma yapan kişilerin sayısı oldukça azdır.

Gelenekli yaşamda kilim dokumaları, çeyiz hazırlama ve düğün geleneklerinde de önemli bir yere sahiptir. Kız nişanlanmadan önce, evi için yer yaygısı ve duvar kilimi dokumaya başlar. Kız istenip verildikten sonra, nişanlanan kız düğüne kadar sabretmesi için kilim dokumaya başlar. Bir inanişaya göre nişanlı kız uğur getirmesi, düğün ve evlilik hayatının mutluluğu için camiye büyük bir kilim dokur. Bu kilim altınbaş kilimi olup, nişanlı kız ile onun arkadaşı olan bekar bir kız tarafından dokunur. Dokuma esnasında, uğur getirmesi amacıyla ortadaki iki bölüme kızların saçı konur.

Düğün gecesi, gelin kız tarafından dokunmuş birbirine bağlı önlü arkalı özel seccâde üzerinde, önde damat, arkada gelin olmak üzere namaz kılınır. Düğün adetinin dışında, cenaze adetlerinde de kilim önemli bir yere sahiptir. Çocuk dünyaya gelir gelmez ailesi tarafından kilimi dokunur. Öldüğünde onunla aynı yaşta olan bu kilim cenaze namazından sonra tabutun üstüne konulur. Defnetme işleminden sonra hayır amacıyla camiye hediye edilir. Bu gelenek sayesinde eski kilimlerimiz günümüze kadar gelebilmiştir.

Bir yörenin kilimini desen, renk, kompozisyon özelliğinden tanıyabilmekteyiz. Yerel Takmak kilimlerinin kendisine has kompozisyonları ve gelenekleşmiş isimleriyle motifleri bulunmaktadır. Altınbaş, beş toplu, yan toplu, dallı namazlağ kilimlerinin kompozisyon ve motif özellikleri çarpıcıdır.

* AKÜ, Eşme Meslek Yüksek Okulu, Halı-Kilim Programı, Eşme-Uşak.

Altınbaş Kilimi;

Altınbaş kilimi Eşme'nin en çok bilinen kilimleri arasında gelmektedir. Adını desen, renk güzelliği ve dokunmasındaki özen sebebiyle, kilimlerin içinde en güzel olarak adlandırılmış, altın değerinde–baş kilim nitelemesi olan "Altınbaş" adıyla anıla gelmiştir. Altınbaş kilimlerinin bordürü iki veya tek bordür olarak dokunmuştur. Kilimi dört tarafıyla çevreleyen bordür "Çömlek" ve çömleğin ortasında "Elmacık" motifiyle meydana getirilmiştir.

Altınbaş kilimlerinde, kilimi çevreleyen tek ve çift bordürden başka, kilimin baş ve son tarafında genellikle iki kenarsuyu işlenir. Kilimin iki başında bulunan kenar suyu literatürde "Altınbaşın Ayağı" olarak geçer, fakat köy halkı tarafından "Deve Boynu" adıyla tanımlanır.

İkinci kenar suyu olarak kilimin her iki tarafında bulunan "Bukağı" motifi yer almaktadır. Orta zemini yanlardan yükselen "İç Sürmeli Parmak" ve "Dış Sürmeli Parmak" (Tarak) suyu ile ayrılmıştır. İç kısımda bulunan kare bölümlerin çevresini belirli bir düzen sırasıyla "Altınbaş" kilimine ait motifler çevrelemektedir. Bunlar sırasıyla şöyledir;

"Kulacak" motifi, dokunmasındaki güçlük sebebiyle "Kız Farıdan" olarak isimlendirilen motif; bu motif üzerinde "Tabaka Yanışı", bereket getirdiğine inanılan "Üzüm Salkımı" motifleri sıralanmaktadır. Genellikle orta zemin beş-yedi arasında değişen, yöre halkı arasında "Top" denilen bölümlere ayrılmıştır. Her bir bölümün dört tarafı sürmeli iç ve dış parmaklı su ile çevrelenmiştir. İlk bölümde Altınbaş'ın ana karakterini oluşturan "Altınbaşın Gülleri" bulunmaktadır. Sekiz tane gül ve bu güllerin birbirine bitki filizleriyle bağlanmış halleri, ikinci top içerisinde eli böğründe motifi, bu motifi dört tarafıyla çevreleyen koçboynuzu motifi bulunmaktadır. Bu iki çeşit top birbirini sırasıyla izlemektedir.

Altınbaş kilimlerinin renk özelliği: Genellikle bordür fıstık yeşili, açık mavi, bordür ve topları orta zeminden ayıran "Parmaklı" (Tarak) motiflerinde beyaz, kontürlerinde kırmızı ve mavi kullanılmıştır.

Orta zeminde kırmızı, son dönemlerde lacivert, fıstık yeşili, mavi, kırmızı tercih edilmiştir. Bordür ve iç zeminde kullanılan motiflerin her biri ayrı renklerde dokunarak kilimde renk hareketi ve canlılığının hakim olması sağlanmıştır.

Beş Toplu Kilim;

"Beş Toplu" kilim, renk ve kompozisyon düzeni bakımından, Takmak kilimleri arasında önemli bir yere sahiptir. Orta zeminde bulunan topların sayısı üç ve yedi arasında değişebilmektedir. Topların sayısı camiye hediye etmek ve namazlağ olarak kullanılması amacıyla dokunmuş olmalarına göre azalabilmektedir.

Beş toplu kilimin kompozisyon düzeni ve motif karakteri şöyledir; Kilimin iki başında ayak denilen "Elibelinde" motifi yer almaktadır. Yan bordür zeminle "Sürmeli Tarak" motifiyle ayrılmıştır. Bordüre dikme, aynı zamanda dikmeli direk adı verilmiştir. Bordürde karşılıklı olarak bulunan motife "Kara Direğin Ciğnağı" denilmektedir.

Her iki tarafta bulunan elibelinde motifinin bir tarafında kilimin başını belirlemek için bir sıra "Tazı Kuyruğu" motifi yer almıştır. Parmak motifinin yanında "Serpinti", orta göllerin üst ve alt kısmında çakal motifi bulunmaktadır. Çakal motifi dört tarafı kıvrımlı ortasında "Çıtrık" ve "Elmacık" motifi bulunan bütün bir desendir. Orta zeminde "Top" ve "Göl" denilen bölümler bulunmaktadır.

Bütün göller birbirinin aynıdır. Gölün ortasına konulan "Köçek" motifinin yarısından sonra göl simetrik olarak döner ve motif tamamlanmış olur. Köçek motifinin çevresinden başlayarak dışa doğru yığma denilen, genelde onyedici "Çiğne"den oluşan göl motifinin, tam ortasından boynuz motifi bordüre doğru uzanır. Boynuz motifinin ucunu "Kulacak" motifi tamamlamaktadır. Bütün bu motifler kilimin boyunca sırasıyla tekrar ederek kompozisyon tamamlanır.

Beş Toplu kilimin renk özelliği: Bordür zemininde "Al" da denilen kırmızı, bordür motiflerinde genellikle açık mavi, lacivert, iç zeminde açık mavi, al, motiflerde yeşil, lacivert, beyaz kullanılmaktadır. Renk tekrarıyla kilimde hareket ve canlılık yaratılmıştır. "Parmak" motifleri dışındaki motiflerde kontür kullanılmamaktadır.

Yan Toplu Kilim;

Yan toplu kilimlerde zemin üç bölümden meydana gelmektedir. Her bölümde genellikle 6-7 top bulunmaktadır. Bu kilimlerin büyük bir çoğunluğunda "Ayak" motifi, en dış bordürde "Kara Direğin Ciğnağı", "Mavi Direğin Ciğnağı" denilen motiflerle oluşturulmuştur. Üç bölüm birbirinden tarak motifiyle ayrılmıştır. Bu bölümdeki toplar altıgen şeklindedir. Topların merkezinde "Köçek", onun dışında içiçe "Bıçkır", diğer bir adıyla "Yığma" motifi dört yönüyle dışa doğru genişleyerek altıgeni tamamlar.

Her bölümün zemininde "Zülüf", "Oynatma" ve "Pıtrak" motifleri aynı sırayla üst üste kilim boyunca dokunmuştur. Topların aralarında "Karagöz" motifi yerleştirilmiştir.

Yan Toplu kilimin renk özelliği: Yan toplu kilimlerde, dışta kalan iki bölümde aynı, orta zeminde farklı renk kullanılır. Zeminlerde al (kırmızı), mavi, "Bıçkır" motiflerinde yeşil, lacivert, al, beyaz kullanılmaktadır.

Dallı Namazlağı;

Dallı namazlağ son dönemde ortaya çıkmış, boyutu küçük, camiye hediye etmek ve aynı zamanda evde de kullanılmak üzere dokunmuş namazlağlardır. En dış bordürde, sigara tabakasından esinlenmiş stilize "Tabaka" yanışı bütün kilimi dört tarafıyla çevrelenmiştir. İkinci bordür, "Urgan" denilen su ile belirginleştirilmiştir. Nazarı engellediğine inanılan "Muska" motifi, ikinci bordürün içinde tekrar edilmektedir. İkinci bordürden iç zemine uzanan üst üste "Kulacık" motifleri yer almaktadır. Orta zeminde her iki tarafı köklü, "Dallı Hayat Ağacı" yükselmektedir.

Dallı Namazlağ renk özelliği: Genellikle köy halkının zevklerine göre renkler değişiklik göstermektedir. Al, koyu lacivert, yeşil, sarı, kavuniçi gibi renkler tercih edilmiştir.

Takmak Kilimlerinin Teknik Özellikleri;

Takmak kilimleri evlerde "İstar" denilen dik tezgâhlarda dokunmaktadır. Eski Takmak kilimlerinde çözgü ve motif ipi, elde eğrilmiş (Kirmanda) yündendir. Yakın dönem ve şu anda yapılan dokumalarda kullanılan ipler genellikle çözgü pamuk, motif ipi yün olarak kullanılmaktadır.

Bordür ve zemin arasındaki renk farkı sebebiyle, dokuma esnasında teknik açıdan ortaya çıkabilecek boyuna yırtık motifinin, kilimin boyunca konması sonucunda ortadan kaldırılmıştır.

Takmak kilimlerinde boyut, desen özelliğine göre değişir. Eski Takmak kilimlerinin boyutları günümüzde dokunan kilimlere göre daha büyüktür. Tezgâhın en uzunluğundan daha büyük dokuma yapmak istenmesi halinde, kilim iki parça olarak dokunur ve daha sonra birleştirilir. Bu kilimlere yörede "İki Şaklı Kilim" denmektedir.

Kilimlerin boyutları genellikle Altınbaş, Beş Toplu, Yan Toplu'nun 178 x 310 cm, 110 x 327 cm, 184 x 360 cm. olmaktadır. Namazlağların boyutları 110 x 150 cm, 125 x 190 cm. olmaktadır.

Takmak Kilimlerinin Günümüzdeki Durumu;

Takmak'ta eskiden olduğu gibi çok dokuma yapılmamaktadır. Bunun sebepleri arasında kolay ip bulunmaması, boyama, maliyet gibi unsurların yanında, köy halkının tarım ve hayvancılıkla uğraşması, zamanının çoğunu bu işlere ayırmasıdır. Köyde şirket için dokuma yapanların sayısı yok denecek kadar azdır. Köyde dokuma çeyizlik amacıyla yapılmaktadır. Düğün esnasında kayınvalideye, kayınbabaya ve gelin taksisine vermek için namazlağlar, günlük kullanım amacıyla heybe, çuval, paspas, duvar kilimi dokunmaktadır.

Köyde çeyiz serme adetinin olmaması, düğün için, birkaç hediye ve günlük kullanım amacıyla dokuma yapılmasının dışında dokumaya önem verilmemesine sebep olmuştur. Takmak kilimlerinin eski motif özellikleri kaybolmaya başlamıştır. Eski kompozisyonların dokunmasının zahmetli ve masraflı olması sebebiyle kilimlerin boyutları daha küçük, desenleri sadeleştirilmiş olarak dokunmaktadır. Ayrıca orlon, parlak renkte boyanmış yünlerle dokunmuş namazlağ ve büyük kilimler dikkati çekmektedir.

Artık orijinal Takmak motif ve kompozisyonlarında dokunmuş kilimler yok olmakta, yerini yeni motiflere bırakmaktadır. 18. yy. ortalarında Avrupalılar kendi zevklerine ve kendi sevdikleri renklere göre Uşak'a halı sipariş etmeye başlamışlardır. Bu durum ise, şu anda gündemde olan, halı ve kilim dokumacılığının zararına olmuştur. Artık olay dokuyucunun arzusu olmaktan çıkmış, talepte bulunan Avrupalıların zevk ve arzusuna uyar olmuştur.

Osmanlı döneminde yaygın biçimde tanınmaya başlayan Türk halı ve kilimleri 19. yy'da ülkemize giren kimyevî boyalar ve özellikle Ege bölgesinde etkili olan "Şark Halı Kumpanyası" gibi yabancı girişimcilerin desteği ile dış satıma yönelik üretimler gündeme gelmiştir. Türk kilimlerinin renk ve motif zenginliğini fark eden bazı yabancı girişimciler 2. Dünya Savaşı'ndan sonra bu işin ticaretini hızlandırmışlardır.

Hızla gerçekleşen bu yozlaşmanın önüne geçilmeye çalışılmalıdır. Bu yozlaşmanın aşamaları şöyle olmaktadır: Yerel Takmak kilimlerinin bazı özel motifleri sadeleştirilip, motifin boyutu birkaç misli büyütülerek, zemini kaplayan ya da bordürü çevreleyen yeni kompozisyonlar meydana getirilmiştir. Selvi, kurt izi, elibelinde, su yolu, top gibi motifler bu değişime daha çok maruz kalmıştı.

Bu motiflerle hazırlanmış kompozisyonlar, kilim tüccarları tarafından kataloglanarak, alıcının beğenisine sunulmakta; seçilen kompozisyonlar sipariş üzerine, yörenin kadınları tarafından dokunmaktadır. Üretilen bu kilimler yerel özelliği olan selvili, altınbaş, sandıklı gibi yerel kilimlere oldukça zarar vermektedir.

Ticarî amaçla bölünüp parçalanarak yapılan bu yeni kompozisyonlar, yerel kilim motiflerinin zamanla yok olmasına ve orijinalliğinin yitirilmesine sebep olmuştur. Tüccarların bu konudaki savunmaları ise, orijinal motif ve kompozisyonların dokunmasında daha çok zaman ve itinaya gerek olması, maliyetinin yükselmesi, alıcının ucuz, aynı zamanda sade desenlere olan ilgisini göstermektedir. Dokuyucunun, kilimin desen zorluğuna göre para talep etmesi, üreticinin basit motif ve kompozisyondaki kilimleri tercih etmesine sebep olmuştur.

Yörenin desenlerinin alınarak, kaba yeni kompozisyonların oluşturulması dışında, değişik yörelerden alınan motif ve kompozisyondaki desenlerin yörede dokunması, bu dejenerasyonun sebepleri arasındadır.

Tamamen Eşme kilimleri ile ilgisi olmayan bu kilimler, Eşme evlerinde tüccarlara dokunmaktadır. Bunun sonucunda Eşme yöresine ait olan motiflerin yok olmaya, unutmaya başlaması, başka yörelerin kaynağı belli olmayan motiflerinde, yerel motifler içine sokulması ve Eşme kilimlerinin yerelliğinin dışına çıkılarak dejenere olmasına neden olmaktadır.

Motif ve kompozisyonda bariz olan görülen değişimler eski motif ve kompozisyonların yok olmaya yüz tutmasına örnektir. Orijinal kilimleri artık müze ve camilerde bulabilmekteyiz. Görülmekte ki, yerel kilimler kaybolmakta, yerini tamamen değişik yörelerin özelliklerine ve yeni kompozisyonlara bırakmaktadır.

Bu değişimlerin sebepleri arasında önemli bir yeri olan maliyet ve zaman sorunudur. Tüccarların doğal boya, el eğirmesi ip, yerel motif, kredi ve bilinçli alıcı konusunda desteklenmesi gerekmektedir.

Orijinal motiflerin alıcılara tanıtılması ve maddî konuda desteklenmesiyle talep artırılmalı, halk da bu konuda bilinçlendirilmelidir. Talep artışı ve maddî imkânlar, tekrar orijinal desenlerin canlanmasını sağlayabileceği gibi, halkın yeniden kendi öz değerine dönmeleri gerçekleşebilecektir.

KAYNAKLAR

ÖZBEL, Kenan, "Anadolu Kilimleri", *El Sanatları*, 9. Kılavuz Kitapçığı. "Halk Evleri Yayını".

KAYNAK KİŞİLER

GÜMÜŞ, Güler; 1943 Uşak/Eşme Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı.

HORASAN, Ahmet; 1953 Alaşehir Doğumlu, Ege Üniversitesi İşletme Fakültesi Mezunu, Horasanlı Kilim, Eşme Firma Sahibi.

İSKEÇE, Elif; 1933 Eşme/Takmak Doğumlu, Ev Hanımı.

KILINÇ, Cavit; 1949 Uşak/Eşme Doğumlu, Ankara Turizm ve Otelcilik Mezunu, Eşme Kilim Firma Sahibi.